

Allamurodova Umida

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar fakulteti

Filologiya tillarni o'qitish ingliz tili yo'nalish

1-22 guruh talabasi

Madiyeva Madina

Xorijiy tillar kafedrasi o'qituvchisi

E-mail umidaallamurodova988gmail.com

Tel +904108232

Annotatsiya: Ushbu maqola psixologiyaning turlari va ong haqida umumiy tushunchalarni o'zida namoyon qilib, ko'plab olib borilgan tadqiqotlarning samaralari hamda tarixiy psixologiyasini o'rgangan olimlar tadqiqotlari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Ilk olimlar, psixologiya tarixi, tadqiqotlar, ong turlari, ong faoliyati, falsafa

Аннотация: В этой статье представлен обзор типов психологии и общего понимания сознания, а также представлена информация о многих проведенных исследованиях.

Ключевые слова: Ранние учёные, история психологии, исследования, типы сознания, активность сознания, философия.

Annotation: This article shows the types of psychology and the general understanding of consciousness, and provides information about the results of many studies and the research of scientists who studied historical psychology.

Key words: Early scientists, history of psychology, research, types of consciousness, activity of consciousness, philosoph.

Ongning mohiyatini izohlashda ikki yo'nalish ya'ni ong moddiy olamni inson miyasida aks etishi deb tushunish, uni inson tanasi faoliyati bilan bog'lab talqin etishdir. Ayni vaqtda materialistik yo'nalish nomini olgan bunday yondashuvlar doirasida ongning mohiyatini buzib talqin qilish hollari ham paydo bo'ldi. Vulgar materializm deb nom olgan oqim namoyandalarining fikricha, xuddi jigar safroni ishlab chiqargani kabi, miya ham ongni ishlab chiqarar emish. Bunday yondashuv natijasida ong ideal emas, moddiy hodisa degan xulosaga kelinadi. Vaholanki, safroni ko'rish mumkin, ammo ongni ko'rib ham, ushlab ham bo'lmaydi. Aslida ong tarixi insonning inson bo'lib shakllana boshlashi tarixi bilan bog'liqdir. Inson ham biologik ham ijtimoiy mavjudot ekan, demak, ong ham biologik va ijtimoiy taraqqiyot mahsulidir. Ong insonning fikr va hislari, sezgilari, tasavvurlari, irodasi va qarashlaridan tashkil topgan. O'z-o'zini anglash, xotira, iroda, nutq ongning asosiy jihatlaridir.

Ong - psixik faoliyatning oliy shakli u faqat insonga xos fenomendir. Ong, uning mohiyati masalasi eng qadimgi muammolardan biri. Olimlar ongni dastlab diniy va mifologik qarashlar doirasida tushuntirishga uringanlar. Ongni diniy tushuntirish uni ilohiy hodisa, Xudo yaratgan mo'jiza tarzida talqin qilishga asoslanadi. Ko'pgina dinlarda inson ongi buyuk ilohiy aqlning namoyon bo'lish shakli tarzida tavsiflanadi. Bunday qarashlarning ildizi juda qadimiy bo'lsada, ular hamon o'zining ko'plab tarafdorlariga ega. Kimki olam va odam yaratilganligini tan olar ekan, ong ham yaratganning qudrati deb hisoblaydi.

Psixologiya eksperimental tadqiqot sohasi sifatida 1854-yilda Germaniyaning Leyptsig shahrida Gustav Fexner hissiy tajribalar haqida hukm chiqarish va ular ustida qanday tajriba o'tkazish haqida birinchi nazariyani yaratgandan so'ng boshlangan. Bugungi kunda signalni aniqlash nazariyasi sifatida e'tirof etilgan Fexner nazariyasi qiyosiy mulohazaning statistik nazariyalari va uning g'oyalari asosida minglab tajribalar rivojlanishini bashorat qildi. Keyinchalik, 1879-yilda Vilgelm Vundt Germaniyaning Leyptsig shahrida faqat psixologik tadqiqotlarga bag'ishlangan birinchi psixologik laboratoriyaga asos soldi. Vundt o'zini psixolog deb atagan birinchi odam ham edi. Vundtning muhim kashfiyotchisi Ferdinand Uebervasser (1752-1812) edi, u 1783-yilda o'zini empirik psixologiya va mantiq professori etib tayinladi va Germaniyaning eski Myunster universitetida empirik psixologiya bo'yicha ma'ruzalar o'qidi. Bu sohaga boshqa muhim hissa qo'shganlar orasida Hermann Ebbinghaus (xotirani o'rganish bo'yicha kashshof), Uilyam Jeyms (amerikalik pragmatizm yo'nalishining otasi) va Ivan Pavlov (klassik konditsionerlik bilan bog'liq protseduralarni ishlab chiqqan). Eksperimental psixologiyaning rivojlanishidan ko'p o'tmay, amaliy psixologiyaning har xil turlari paydo bo'ldi. G.Stenli Xoll 1880-yillarning boshlarida Germaniyadan AQSHga ilmiy pedagogikani olib keldi. Jon Dyuning 1890-yillardagi ta'lim nazariyasi yana bir misol edi. Shuningdek, 1890-yillarda Gyugo Myunsterberg psixologiyani sanoat, huquq va boshqa sohalarda qo'llash haqida yozishni boshladi. Lightner Witmer 1890-yillarda birinchi psixologik klinikani yaratdi. Jeyms MakKin Kettell 1890-yillarda birinchi aqliy test dasturini yaratish uchun Frensis Galtonning antropometrik usullarini moslashtirdi. Shu bilan birga, Vena shahrida Zigmund Freyd ongni o'rganish uchun psixoanaliz deb nomlangan mustaqil yondashuvni ishlab chiqdi. XX-asr Edvard Titchenening Vundt empirizmini tanqid qilganiga munosabat bildirgan. Bu B.F.Skinner tomonidan ommalashtirilgan Jon B. Uotson tomonidan biheviorizmning shakllanishiga yordam berdi. Bixeviorizm ochiq xulq-atvorni o'rganishga urg'u berishni taklif qildi, chunki buni miqdoriy va oson o'lchash mumkin. Dastlabki bixevioristlar "ong"ni o'rganishni samarali ilmiy o'rganish uchun juda noaniq deb hisoblashgan. Biroq, Skinner va uning hamkasblari fikrlashni yashirin xulq-atvor shakli sifatida o'rganishdi, ularda ochiq (omma tomonidan kuzatilishi mumkin bo'lgan) xatti-harakatlar bilan bir xil printsiplarni qo'llashlari mumkin edi.

XX-asrning so'nggi o'n yilliklarida inson onginini o'rganishga fanlararo yondashuv bo'lgan kognitiv fanning yuksalishi kuzatildi. Kognitiv fan yana kognitiv psixologiya, tilshunoslik, informatika, falsafa, bixeviorizm va neyrobiologiya vositalaridan foydalangan holda "aql"ni tadqiqot mavzusi sifatida ko'rib chiqadi. Tadqiqotning ushbu shakli inson

ongini keng tushunish mumkinligini va bunday tushunchani sun'iy intellekt kabi boshqa tadqiqot sohalarida qo'llash mumkinligini taklif qildi.

Psixologiyaning "kuchlar" yoki "to'lqinlar" deb ataladigan kontseptual bo'linmalari mavjud bo'lib, ular maktablari va tarixiy tendentsiyalariga asoslanadi. Ushbu atama psixologlar orasida 1930-yillardan boshlab terapevtik amaliyotda kuchayib borayotgan gumanizmni, Uotsonning bihevizmizmi va Freyd psixoanalizining deterministik tendentsiyalariga javoban "uchinchi kuch" deb atalganini farqlash uchun ommalashgan. Gumanistik psixologiyaning muhim tarafdorlari Karl Rojers, Avraam Maslou, Gordon Allport, Erich Fromm va Rollo Meydir. Ularning gumanistik kontseptsiyalari ekzistensial psixologiya, Viktor Franklning logoterapiyasi, pozitiv psixologiya (Martin Seligman yetakchi eksponentlardan biri), C.R.Kloningerning farovonlik va xarakter rivojlanishiga yondashuvi, shuningdek, transpersonal psixologiya bilan bog'liq. Ma'naviyat, o'z-o'zidan o'tish, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini amalga oshirish va e'tiborlilik kabi tushunchalarni o'zida mujassam etgan. Kognitiv xulq-atvor psixoterapiyasida shunga o'xshash atamalar ham kiritilgan bo'lib, ular tomonidan to'lqinlarga ajratilgan.

"Birinch to'lqin" boshlang'ich xulq-atvor terapiyasi hisoblanadi;

"Ikkinchi to'lqin", Albert Ellisning kognitiv to'lqini;

"Uchinchi to'lqin", qabul qilish va majburiyat terapiyasi bilan, insonning salbiy fikrlash sxemalariga qarshi turish o'rniga qadriyatlariga, o'z-o'zini anglash usullariga, qabul qilish va psixologik moslashuvchanlikka intilishini ta'kidlaydi.

"To'rtinchi to'lqin" terapevt nuqtai nazariga bog'liq bo'lgan heterojenligi va nazariy yo'nalishi uchun ba'zi tadqiqotchilar tomonidan tanqid qilingan tarzda transpersonal tushunchalar va ijobiy gullashni o'z ichiga olgan to'lqin bo'ladi.

"Beshinchi to'lqin" endi oldingi tushunchalarni birlashtiruvchi nazariyaga integratsiyalashga intilayotgan bir guruh tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan.

O'zbekistonda psixologlar oldida juda muhim tadqiqot mavzulari mavjudki, ularda hozirgi mustaqillik sharoitida shaxs va turli ijtimoiy guruhlar psixologiyasida ro'y berayotgan o'zgarishlar, turli yosh, demografik etnik professional guruhlariga mansub bo'lgan kishilarning ijtimoiy tasavvurlari, ular asosida ijtimoiy xulq-atvorni ilmiy boshqarish asoslari ishlab chiqilishi lozim.

G.B.Shoumarov va E.A. Morshinalarning (1986) tadqiqotlarida esa oilada bolalar tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik omillar o'rganildi, chunonchi, unda o'ziga xos milliy va an'anaviy o'zaro munosaoat xususiyatlarining o'rni belgilandi.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o'tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N.Sog'inovning o'zbek oilasiga xos bo'lgan nikoh va oila munosabatlari - nikohdan qoniqish, nikoh motivlari, oila qurishning o'zbeklarga xos bo'lgan yosh xususiyatlari, yosh o'zbek oilalaridagi psixologik mojarolar va ajralishlarning sabablarini sistematik tarzda o'rgangan ilmiy ishidir. Bu tadqiqotda ilgari hech o'rganilmagan ilmiy ma'lumotlar to'plandiki, ularga ko'ra, o'zbek oilasining qurilishiga sabab bo'ladigan asosiy motiv bu "Farzandli bulish", (birinchi o'rinda), ikkinchi o'rinda "Jamoatchilikning gap-so'ziga qolmaslik", uchinchi o'rinda "Ota-ona va qavmi-qarindoshlarning istaklarini bajo etish" va

hokozolar aniqlandi. N.Sog'inovning to'plagan ma'lumotlari yosh oilalar, mojaroli oilalar va yoshlar tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lganlar uchun muhim ilmiy yo'l-yo'riqdir.

V.M.Karimovanning o'zbek xotin-kizlari ijtimoiy tasavvurlarining o'zgarishi mexanizmini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1987), E. Usmonovning o'zbek ayollarining suitsidal (ya'ni o'z-o'ziga o't qo'yish) xulq-atvorining i S.X.Mumindjanova, N.R.Ismatullayeva O'zbekistonda psixologiya rivojlanishi ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1993), E. No'monovanning o'zbek oilalaridagi reproduktiv ustanovkalarining xususiyatlariga bag'ishlangan, M.Zokirovanning erkak va ayollardagi rollar haqidagi tasavvurlarning o'ziga xosligini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqoti, M.Toshpo'latovning o'zbek yoshlaridagi ijtimoiy xulq-atvorning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'ziga xos qirralarini o'rganishga qaratilgan ishlari va boshqalar shular jumlasidandir. Bu tadqiqotlar natijasida yaqin kelajakda yangi etnopsixologik konsepsiya shakllanadi va bu respublikamizdagi ilmiy ishlarning rivojiga o'z hissasini qo'shadi. Hozirgi zamon psixologiyasi boyib, turli-tuman bo'lib bormoqda, oxirgi yillarda psixologiyaning yangi sohalari: antropologik psixologiya, akmeologiya, tahdid va terrorizm psixologiyasi, xristianlik psixologiyasi, muloqot psixologiyasi, davriy psixologiya, biokonstitutsion psixologiya, "buyukshunoslik" psixologiyasi, o'sish psixologiyasi, tirik hayot psixologiyasi, kvant psixologiyasi, tergov psixologiyasi, badiiy qabul etish psixologiyasi, psixologik adabiyotshunoslik, eshitish qobiliyatlar psixologiyasi, ko'zi ojiz kar-soqovlar psixologiyasi, kitobxonlar va kitob psixologiyasi, mavh etish psixologiyasi, tushlar va tush ko'rish psixologiyasi va shu kabi psixologiya turlari o'rganilib kelinmoqda.

Psixologiya yaxlit va mustaqil fan sifatida odamlarda gumanistik mentalitetning shakllanishiga xizmat qilib, inson omiliga aloqadorligi uning shu yo'nalishdagi muammolarni ma'lum ma'noda o'rganadigan barcha fanlar bilan bevosita aloqasini taqazo etadi. Bular birinchi navbatda ijtimoiy-gumanitar fan sohalari bo'lib, psixologiyaning ular orasidagi mavqei o'ziga xos va yetakchidir.

Falsafa va uning oxirgi paytlarda shakllanib, rivojlanib borayotgan ijtimoiy falsafa qismi bilan bo'lgan aloqa bu ikkala fanning inson va uning hayoti mohiyatini to'la anglash va uning rivojlanib borish tendensiyalarini belgilashdagi o'rni va ahamiyatidan kelib chiqadi. Tabiat, jamiyat va inson tafakkurining rivojlanishiga oid bo'lgan umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni psixologiya falsafaning bazasidan oladi va shu bilan birga o'zi ham inson ongi va tafakkuri qonuniyatlari sohasidagi yutuqlari bilan falsafani boy ma'lumotlarga ega bo'lishiga yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillik mafkurasi va milliy ongning shakllanishiga taluqli umumiy ilmiy qonuniyatlarni izlashda ham yurtimiz sharoitida bu ikkala fan- falsafa va psixologiyaning hamkorligi bevosita sezilmoqda.

Ong turlari uchga bo'linadi ular ongliylik ongsizlik ong osti. Bularning inson hissiyoti va inson tanasiga sezilarli tarzda o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu turlardan aynan ongsizlikni oladigan bo'lsak ongsizlik jarayoni insonda har hil holatlarda kuzatiladi misol uchun uyqu holati, insonning sarmast holati, asabiy holatlari, hayolparastlik kabi holatlar asosan

nazarda tutiladi. Bu holatda ko'pincha insonlarning holati yomonlashishi yoki nazoratdan chiqib ketishi mumkin.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash jiozki ongni o'rgangan barcha olimlar va tadqiqotchilar ongni juda murakkab va keng qamrovli ekanligini kashf qilishgan. Bundan tashqari inson ong osti va ong usti faoliyatlarining o'z vazifalariga ega bo'ib ongsizlik jarayonini ham qamrab olganidan boxabar bo'ldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абрамова, Г.С. Практическая психология: учебное пособие. Москва: Прометей, 2018. - 528 с.
2. S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y. 19-b.
3. Z.T Nishanova. Psixoiogik maslahat: o'quv qo'llanma. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2010. - № 4 to'plam
4. To'rt temperament :sanguine, flegmatik, xolerik va melanxolik shaxs turlari. 2017 y. - № 1-to'plam. 221-b.
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma'lumotlaridan foydalanilgan.
6. G. Galen. Temperament. 2017 y. № 1 to'plam 16-b.